

DVE KONCEPCIE VZŤAHU PSYCHOLÓGIE A FILOZOFIE

JÁN ŠULAVÍK, Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV, Bratislava

ŠULAVÍK, J.: Two Conceptions Of the Relationship Between Philosophy and Psychology

FILOZOFIA 56, 2001, No 10, p. 703

The paper offers a comparison of the understanding of the relation between psychology and philosophy in classical and alternative psychologies. In the "externalistic" vision, connected with the classical psychology, the philosophy is seen mainly as a discipline "outside" of psychology: philosophy is not neither to exert a direct influence on psychology, nor to enter into the the psychological inquiry. This approach implies the priority of empirical experience as well as shoving up the theoretical reflection beyond the framework of psychology. Contrary to that the "internalistic" conception underlines the unity of the theoretical and empirical levels of knowledge, which are inseparable and mutually connected. This approach accepts the fact, that the philosophy does exert an influence on the epistemological processes of psychology and does enter into them. Thus philosophy does not exist only "outside" of psychology as an academic discipline, but also "inside" it, directly influencing the process of knowledge.

Predstavitelia viacerých alternatívnych prúdov v oblasti psychológie (diskurzívna psychológia, kritická psychológia, kritický polytextualizmus, feministická psychológia atď.) sa domnievajú, že súčasná psychológia prechádza radikálnymi zmenami. Niektorí dokonca hovoria o tretej kognitívnej revolúcii a o nastupujúcom období psychológie diskurzu ([1], 46). Zmeny sa týkajú aj postoja psychológie k filozofii; môžeme zaznamenať tendenciu k ich vzájomnému zblížovaniu. Slovenská psychologička V. Bačová ([2], 17) v súvislosti tzv. duchovednou psychológiou píše: "Duchovedná orientácia v psychológii predpokladá a vyžaduje schopnosti filozofického myslenia a záujem o túto sféru (požiadavky, ktoré prírodovedná orientácia nekladie)." V článku sa pokúsim nájsť komplexnejšiu podobu tohto tvrdenia.

A. Interpretácia vzťahu filozofie a psychológie. Tendencia k zblížovaniu psychológie s filozofiou vystúpi jasnejšie do popredia na pozadí procesu vydeľovania sa psychológie ako vedeckej disciplíny. Pokúsim sa preto identifikovať dva základné koncepty, ktoré ovplyvňujú vnútornú i medziodborovú komunikáciu psychológie a stoja v pozadí uvedených opačne orientovaných tendencií. Nazval som ich "externalistický" a "intranalistický"¹ (oba majú konkrétne odstupňované formy a modifikácie). V texte si

¹ Latinské termíny "exter" (vonkajší, cudzí) a "intra" (vnútri) používam na vyjadrenie dvojakého chápania vzťahu filozofie a psychológie. Kým externalistická koncepcia vníma filozofiu ako odbor existujúci "mimo" psychológie, intranalizmus ju kladie "do vnútra" psychológie: filozofia je teda prítomná "v" psychológii (pričom nevylučuje, že existuje aj ako samostatný filozofický odbor). Prefix "exter" sa spravidla používa v opozícii k "inter", ktorý tiež vyjadruje "vnútro", avšak vo význame "medzi", čo by vnášalo do názvu nepresnosť. Uvažoval som aj

nekladiem otázku vzájomných vzťahov medzi nimi ani stupňa ich adekvátnosti; analýza možných odpovedí by si vyžadovala rozsiahlejšiu plochu. Treba tiež zdôrazniť, že sa budem pohybovať iba v rovine tzv. explicitnej filozofie ([3], 494-501). Napriek tomu, že uvediem príklady z dejín psychológie, nepôjde o historickú, ale skôr o štrukturálnu analýzu a hľadanie významových opozícií, ktoré umožňujú zachytiť základné črty premeny postoja psychológie k filozofii.

A.1. Externalistická interpretácia. Psychológia bola v 19. storočí poslednou vedeckou disciplínou, ktorá sa v Nemecku vydělila z filozofického odboru. V žiadnej inej krajine neprechádzala psychológia takým komplikovaným a dlhotrvajúcim procesom oddeľovania od filozofie ([4], 10). Bol ukončený až okolo roku 1921; psychologická veda získala autonómiu, ktorú si stále viac upevňovala a rozširovala. Po jej nadobudnutí si vytvorila odstup a dištanciu od filozofie. Viacerí nemeckí autori opisujú historický proces oddeľovania oboch disciplín predovšetkým ako emancipáciu psychológie od filozofie ([5], 361); ([6], 11). Aj francúzsky psychológ P. Fraise vo svojej práci *Kapitoly z experimentálnej psychológie* informuje o fyziológovi J. Müllerovi, ktorý odmietol Helmholtzove pokusy merania psychického reakčného času a v súlade s Descartovou filozofiou tvrdil, že keďže duša je jednotná, pôsobenie podnetu musí byť okamžité. Fraise jeho názor komentuje replikou: "Ako ťažko je vede vymaniť sa z filozofie!" ([7], 16). Táto reakcia sa tiež odvíja od predstavy postupnej emancipácie psychológie.

Emancipáciu ako formu jednostranného vyděl'ovania sa psychológie z filozofie odmieta nemecká filozofka a psychologička N. D. Schmidtová ([4], 11). Podľa nej išlo o vzájomné oddeľovanie, ktoré bolo následkom výmeny ostrých kontraverzií (chápanie verzus vysvetlenie, psychologizmus kontra logicizmus). Dilema logicizmus - psychologizmus súvisela so sporom nielen o povahu psychológie, ale aj o charakter vedy ako celku. "Vychádzalo sa z postulátu, že sa môžeme rozhodnúť len medzi dvoma typmi 'duchovnej reality', a to medzi sférou ideálnych významov a sférou 'súkromných' psychických zážitkov." ([8], 21) Nazdávam sa, že na zvýraznenie obojstrannosti a ostrosti tohto procesu by sme mohli použiť aj termín "vzájomné vyhánanie sa". Na jednej strane psychológia odmietala filozofické "špekulácie" pri psychofyzickom výskume procesu poznávania (Wundt, Ebbinghaus), na strane druhej filozofia popierala kompetenciu psychológie pri výskume základov logického a matematického myslenia (Husserl). V dôsledku týchto diskusií sa fixovali dva predpoklady toho, že vo filozofii zvíťazil logicizmus nad psychologizmom (od tejto otázky v článku abstrahujeme), a na strane druhej že psychológii sa podarilo očistiť a emancipovať od filozofie.

Nebudem diskutovať o konkrétnej podobe vytvárania psychológie ako vedeckej disciplíny, chcem sa zamerať na samotný výsledok. V rámci obidvoch prístupov prevládla "externalistická" koncepcia vzťahu filozofie a psychológie, ktorá predpokladala, že filozofia je psychológii "cudzí". Filozofia sa vnímala ako odborná disciplína, ktorá existuje mimo psychológie a nemá vplyv na spôsob jej výskumu. Psychológia prestala mať záujem udržiavať s filozofiou akýkoľvek kontakt. Schmidtová ([4], 9)

o termínoch "intro" (čo ale znamená pohyb do vnútra, v tomto prípade niečo, čo ak ešte nie je vo vnútri, iba tam smeruje), a "imanentický" (ktorý však má vo filozofii svoj jasne vykryštalizovaný význam).

hovorí, že medzi filozofiou a psychológiou sa vytvorilo "tabu dotyku". Ak sa tabu porušilo, reflexne sa zapli tzv. "obranné mechanizmy" a informácia o téme a postupe druhej strany bola sprevádzaná "pobaveným údivom". V miernejšej podobe sa odstup prejavoval formou nezúčastnenej tolerancie spojenej s kognitívnym nezaujmom a ľahostajnosťou. Psychológia síce uznávala, že vyrástla z filozofie, avšak táto skutočnosť mala pre ňu význam iba z hľadiska pochopenia vlastných dejín. Tento postoj v psychológii dominoval prakticky až do poslednej štvrtiny dvadsiateho storočia. Nemecký psychológ G. Aschenbach ([9], 1) ešte v 80. rokoch navrhuje chápať filozofiu ako "protovedu" každej vedy, pričom vychádza z predstavy diachronického vývoja vedeckého poznania, čo znamená, že poznanie v danej oblasti prechádza z (protovedeckého) filozofického do (špeciálnovedeckého) psychologického štádia. Predpokladá, že psychológia vznikla jednoduchým oddelením od filozofie, zanechala filozofiu "za sebou" a už nemá s ňou nič spoločné. W. Herzog ([10], 217), ktorý zastával podobný postoj, chcel aj filozofickú analýzu súčasnej psychológie nahradiť teóriou vedeckej teórie a psychológiou psychológie. Reflexia psychológie ako vedeckej disciplíny by podľa neho nemala využívať filozofické, ale len špeciálnovedecké nástroje.

Keď tendenciu vytesňovania filozofie z psychológie ešte ďalej predĺžime, vznikne "antifilozofická" forma externalizmu, ktorá úplne odmieta akýkoľvek význam filozofie. Antifilozofický postoj predstavuje určitý krajný bod, ktorý zvýrazňuje hranice a podstatu externalizmu. Ako modelový príklad antifilozofickej modifikácie externalizmu som zvolil zakladateľa psychoterapie S. Freuda.² Jeho postoj je v oblasti praktickej psychológie pomerne zriedkavý, pretože veľká časť psychoterapeutov (na rozdiel od akademickej psychológie) svoj kontakt s filozofiou neprerušila. Niektorí psychoterapeuti (Adler, Binswanger, Boss, Perls) dokonca považovali svoju disciplínu za filozofický odbor. Na rozdiel od nich stál Freud jednoznačne na protifilozofickom stanovisku ([11], 430-431).

Freudov postoj k filozofii sa hlbšie vyjasní v opozícii k H. Spencerovi ([12], 18), ktorý sa domnieval, že vedecké poznanie sa zjednocuje práve na filozofickej úrovni. Kým poznanie na najnižšom stupni všeobecnosti je podľa neho nezjednotené a nezsystematizované, filozofické poznanie, ktoré stojí na najvyššom stupni hierarchie, je *poznánie úplne zjednotené*. Medzi najnižšou a najvyššou vrstvou stoja vedy, ktoré predstavujú iba viac alebo menej utriedené poznanie. Spencer teda predpokladá istú tendenciu k systematizácii, ktorá narastá so stupňom všeobecnosti poznatku, takže jednotu poznania v konečnom dôsledku zabezpečuje filozofia. Freud predpokladal opačnú tendenciu: na vyšších stupňoch všeobecnosti sa systematizácia poznania dá uskutočniť oveľa ťažšie ako na nižších stupňoch. Ak sa pokúšame rozpory a logické nedostatky v našom obraze skutočnosti predčasne odstrániť (ako sa o to usiluje filozofia), musíme používať predpoklady, ktoré nás začínajú vzdäť od reality, preto treba vystihnúť určitú optimálnu mieru usporiadanosti vedeckého poznania. Za týmto bodom optimálnosti ďalšia systematizácia nielenže nebude zvyšovať pravdivosť celkového náhľadu na svet, ale naopak, pravdivosť jeho obsahu bude klesať. Za vyšší stupeň pravdivosti tzv. vedeckého svetonázoru teda platíme stratou uceleného pohľadu na svet. Freud predpokladal, že vedecký svetonázor aktuálne môžeme najlepšie charakterizovať

² Podrobnejšie som Freudov antifilozofický postoj analyzoval v práci [13].

na základe toho, čo svetonázor netvrdí alebo čo odmieta ([11], 444-445). Filozofia nemá mať žiadny vplyv na tvorbu celostnejšieho modelu sveta a človeka. Tvorba vedeckého svetonázoru musí byť ponechaná v kompetencii spontánneho vývoja vied. Požiadavku logickej koherencie vedeckého svetonázoru teda Freud nechápe ako normu, ktorú treba aktuálne splniť, ale ako ideál (program do budúcnosti), ku ktorému sa veda môže približovať iba svojím spontánnym vývojom. Freudov názor predstavuje krajnú polohu externalizmu, pretože z jeho pohľadu filozofia nie je vôbec užitočná. Vytesnenie filozofie z vedy je u neho dotiahnuté do maximálneho konca (filozofie). Úmerne tomu, ako sa funkcie filozofie zužujú a externalizmus sa prehĺbuje, autori zdôrazňujú schopnosť jednotlivých vedeckých disciplín vzájomne "interdisciplinárne" spolupracovať bez účasti filozofie. V tom zmysle sa dá povedať, že interdisciplinarita vedy je (okrem iného) určitou kompenzačnou reakciou na stratu hodnovernosti filozofie ([8], 20).

A.2. Intranalistickej interpretácia. Vývin psychologického poznania postupoval aj v smere koncepcie, ktorú pomenúvam termínom "intranalistickej". Ako som uviedol, rozšírená bola v psychoterapii už na začiatku 20. storočia. Keďže psychoterapia je praktickou disciplínou, musela samostatne prinášať riešenia konkrétnych životných problémov svojich klientov; jednotlivé návrhy a inšpirácie sa nedali odvodiť z poznatkov akademickej psychológie. Aj V. Bačová poukazuje na to, ako "prvú psychológiu zdôrazňovali, že psychológia má byť čistá veda, má skúmať generalizovanú ľudskú myseľ a nemá sa využívať na utilitaristické ciele, ako napríklad liečenie ľudí alebo reformovanie spoločnosti (známy bol tým napríklad Titchener)" ([2], 21). Na rozdiel od psychológov sa psychoterapeuti pri riešení problémom svojich klientov obracali aj na filozofiu, resp. nevyhýbali sa vlastným filozofickým úvahám a reflexiám. Preto sa s intranalistickej koncepciou môžeme stretnúť predovšetkým pri analýze vzťahu filozofie a psychoterapie ([13], 36-38). V druhej polovici 20. storočia však aj teoretická psychológia začala o niečo pozornejšie sledovať vývin a zmeny aj v oblasti filozofického myslenia. I keď tendencia k určitému "návratu" psychológie k filozofii silnela, nebola (a ešte stále nie je) všeobecne rozšíreným javom a nevyvolávala iba súhlasné reakcie; zasahovala iba pomerne úzke skupiny psychológov. Príklon psychológie k filozofii vyvolával obavu, či sa nezruší jej získaná špeciálnovedecká autonómia. Navyše, prílišnú dôveru nevzbudzovala ani samotná pluralita či dynamika zmien filozofického myslenia. Napríklad W. Herzog ([14], 9-29) zdôrazňoval, že psychológia sa v druhej polovici 20. storočia najskôr orientovala na logický empirizmus, potom na kritický racionalizmus, analytickú teóriu, neskôr na Kuhna, Feyerabenda, konštruktivizmus a pod. V tomto kontexte si Herzog položil otázku: "Čo si máme myslieť o psychológii, ktorá sa v 20. storočí viaže na tú istú filozofiu, od ktorej sa v 19. storočí so všetkých síl odtrhala?" ([14], 10) Otázka je formulovaná na pozadí externalistickej koncepcie, ktorá sa však začína javiť ako nedosiahnuteľný ideál.

Nové myšlienkové iniciatívy na konci 20. storočia postupne lámali bariéru a dovoľovali obnovovať komunikáciu medzi filozofiou a psychológiou ([4], 10). V súčasnosti vznikla v Nemecku interdisciplinárne orientovaná "Nová spoločnosť pre psychológiu", v anglickej oblasti došlo k zblíženiu medzi filozofiou a psychológiou v rámci kognitívnych vied, ktorých súčasťou je aj kognitívna psychológia. Ešte ďalej

však ide alternatívna psychológia. Napríklad Harré a Gillet pri vysvetľovaní obsahu diskurzívnej psychológie venujú ako organickú súčasť celej práce podkapitolu aj Wittgensteinovej filozofii ([1], 46-50). V tomto prípade nedochádza iba k zblíženiu, ale aj k prelínaniu filozofie a psychológie, filozofiu nachádzame bezprostredne "vo vnútri" diskurzívnej psychológie. Kým externalistická koncepcia filozofiu z psychológie viacmenej vytlačala, intranalistická koncepcia otvára psychológiu voči filozofii; filozofia vstupuje do vnútra psychologických textov.

B. Noetické východiská externalizmu a intranalizmu. Spomínané premeny vzájomných vzťahov psychológie a filozofie nepredstavujú akúsi uzavretú myšlienkovú vrstvu, ale súvisia s interpretačnými posunmi iných problémov, napríklad s riešením vzťahu medzi individuálnymi a sociálnymi aspektmi vedeckého poznávania, vzťahom medzi myslením a jazykom a podobne. Ďalej sa zameriam na otázku teoretickej a empirickej roviny psychologického poznania, pretože tvorí všeobecnú vrstvu problémového komplexu vzťahov medzi psychológiou a filozofiou a bezprostredne ovplyvňuje postoj psychológie k filozofii. Inými slovami, vzťah teoretické - empirické má vyšší štatút všeobecnosti, preto jeho riešenie úzko súvisí s opozíciou filozofia - psychológia.

B.1. Externalizmus a priorita empirického poznania. Externalistická koncepcia vzťahu filozofie a psychológie sa formuje na pozadí dualistickej koncepcie vzťahu teoretického a empirického; predpokladá, že tieto dve stránky poznania môžeme vzájomne oddeliť a izolovať. V rámci dualistického prístupu má empirická rovina poznania zároveň neporovnateľnú vyššiu noetickú hodnotu (ako teoretická úroveň). Vzniká tzv. empiricistický ideál, ktorý motivuje svojho nositeľa minimalizovať teoretickú vrstvu a orientuje ho na získavanie a spracovanie bezprostredných empirických faktov. Z tohto pohľadu teoretické predpoklady odvádzajú naše poznanie od skutočnosti, prinášajú hypoteticky nespoľahlivé poznatky a spôsobujú skreslené vnímanie empirickej skutočnosti. Ak máme nedostatok empirických dát, svoju neznalosť a nevedomosť by sme si mali priznať a uvedomiť, nezakrývať si ju špekulatívnymi teóriami. Empiricistický ideál požaduje začať určitou "inventúrou" a jasným rozlíšením toho, čo vieme a čo nevieme. V kontakte s neznámou skutočnosťou sa musíme zdržať predčasných záverov. Našu neznalosť môžeme prekonať iba získaním nových empirických poznatkov, nie produkciou ďalších špekulatívnych teórií. Nakoľko filozofická reflexia má teoretický charakter, z hľadiska ideálu je jej priama prítomnosť v poznávacom procese zbytočná, resp. škodlivá. Externalistická koncepcia teda predpokladá dualistický postoj a prioritu empirického poznania, s čím je spojená určitá sémantická konfigurácia (vzťahov medzi pojmami: teoretické - empirické, filozofia - psychológia). W. Wundt, ktorý sa inšpiroval predovšetkým anglickým empirizmom (Locke, Hume) a francúzskym senzualizmom (Condillac), práve na pozadí uvedenej sémantickej konfigurácie predpokladal, že sa môže experimentálne prepátrať k "čistým" skúsenostným zložkám psychiky, čo ho zároveň motivovalo, aby na univerzite v Lipsku vybudoval prvé psychologické laboratórium (1879).³ Wundt chcel pomocou introspekcie zistiť, aké sú bázové zložky

³ V literatúre sa môžeme stretnúť s rôznymi informáciami týkajúcimi sa roku založenia

ľudskej psychiky (psychologický atomizmus) a ako z nich vznikajú vyššie psychické štruktúry. V tomto výskume pokračoval na území USA psychológ anglického pôvodu E. B. Titchener ([17], 4-5). S určitým zjednodušením sa dá povedať, že vzťah medzi filozofiou a psychológiou obaja vnímali iba ako zložitejšiu formu prejavu teoretickej a empirickej formy poznania, pričom filozofia prestavovala jeho teoretickú a psychológia empirickú stránku. Dištancia od teoretického poznania potom nevyhnutne vyvolávala odstup od filozofických reflexií. Empiricistický ideál, ktorý odmietal teoretickú vrstvu poznania, teda "prirodzene" vytlačal filozofiu z psychológie a vyúsťoval do externalistickej koncepcie.

Wundtov empiricistický ideál sa zachováva a spolu s psychológiou sa rozširuje nielen v Nemecku, ale po "celom" svete. Termín "širit" netreba chápať iba v úzkom význame, ako jednoduché preberanie Wundtových myšlienok a riešení, ale aj ako ich modifikáciu, či dokonca vedomé formulovanie protikladných postojov a názorov. "Protireakcia", ktorá novým spôsobom obohacuje psychológiu, predpokladá, analyzuje a sprostredkuje aj východiskové koncepcie. V samotnom Nemecku sa vytvára geštal psychológia (Köhler, Koffka, Wertheimer, Lewin) zdôrazňujúca v protiklade k Wundtovmu "psychickému atomizmu" celosť mentálnych zážitkov. Z opozície k Wundtovmu stotožňovaniu psychiky a vedomia čerpala silu aj Freudova psychoanalýza, ktorá kládla dôraz na neuvedomené psychické procesy.

Wundt akcentoval aj introspekciu ako hlavnú metódu výskumu v psychológii, ďalší vývoj psychológie ju však zatlačil do postavenia pomocnej metódy. Ako behaviorizmus (Watson, Thorndike) v USA, tak aj fyziologicky orientovaná reflexiológia (Bechterev, Pavlov) v Rusku odmietajú introspektívnu metódu výskumu a zdôrazňujú nevyhnutnosť intersubjektívnej empirickej overiteľnosti každého vedeckého poznávania. Uvedené protireakcie však väčšinou rešpektovali empiricistický ideál psychológie a jej túžbu po emancipácii od filozofie. Omietnutie Wundtovej introspekcie ako výskumnej metódy (behaviorizmus, reflexiológia) alebo psychického atomizmu (tvarová psychológia) neznamená teda odmietnutie externalistickej kategoriálnej konfigurácie (teoretické - empirické, filozofia - psychológia). Môžeme povedať, že dominantným postojom sa v psychológii stala noetická požiadavka, aby sa psychológia usilovala bezprostredne danú empirickú skúsenosť očistiť od akýchkoľvek teoretických (filozofických) predpokladov, čím sa filozofia dostávala mimo poznávacieho procesu psychológie.

B.2. Intranalizmus a dôležitosť teoretických reflexií. V roku 1883 nemecký filozof A. Riehl ([18], 245) v opozícii voči Wundtovej noetickej koncepcii konštatuje, že psychológia nedbá na to, že myslenie a vnímanie sú spoluzastúpené pri vzniku každej abstraktnej predstavy aj konkrétneho vnímania.⁴ Podľa Riehla "žiadna predstava nie je čisto zmyslová, žiadna úplne rozumová, pretože vedomie pocitu je zároveň zmyslové aj rozumové." Cez vedomie sa teda na pocit "nabaľujú" rozumové predpoklady a princípy, ktoré nemožno od neho oddeliť a registrovať iba nejaký "čistý pocit". V súčasnosti by

Wundtovho experimentálneho laboratória. Je to spôsobené aj tým, že vedenie fakulty laboratórium oficiálne uznalo ako svoju súčasť až v roku 1886.

⁴Ide o vstupnú reč, ktorú A. Riehl predniesol na Freiburskej univerzite v spomínanom roku 1883, publikovaná však bola až v roku 1925.

sme mohli povedať: "Vždy je to tak, že skúsenosť sa nám organizuje okolo istých vzorov a schém a každý nový kontakt s realitou sa začleňuje do už prítomnej siete pojmov a predstáv. Až začlenením do tejto siete nová skúsenosť nadobúda zmysel." ([19], 667) Riehl predpokladá kategoriálnu konfiguráciu, ktorá neoddeľuje empirickú úroveň poznania od teoretickej ani nevzdďaľuje psychológiu od filozofie. Riehlov koncept zároveň akcentuje teoretickú zložku poznávania; vyplýva z neho, že psychológia sa nemá usilovať vymaniť z filozofie a emancipovať sa od nej, ale má zostať jednou z jej disciplín (filozofická psychológia). Na základe úspechov psychofyzických výskumov však dominovalo presvedčenie, ktoré bolo aj Wundtovým presvedčením, že totiž psychologické poznanie možno experimentálne udržať na empirickej úrovni a postupne analyzovať procesy vytvárania celostnejších psychických štruktúr.

O niekoľko rokov po založení experimentálneho laboratória v Nemecku americký filozof W. James kritizuje Wundtovu psychológiu (za jej predpoklad základných duševných elementov a úzke chápanie empirickej skúsenosti) a zakladá Americkú spoločnosť pre psychický výskum (1884) ([20], 589). Podľa neho je vedecká práca možná iba za určitých predpokladov, ktoré idú nevyhnutne za zmyslovú skúsenosť, pričom každá veda prijíma svoje vlastné predpoklady a tie sú v podstate metafyzické [21]. James zaraďuje do skúsenosti aj neempirické faktory. Tvrdí, že "univerzálne pojmy ako niečo, čo treba brať do úvahy, môžu byť pre pragmatizmus také reálne ako jednotlivé zmyslové vnemy" ([22], 282). V jamesovskej skúsenosti "je toto všetko navzájom spojené, prepletené, tvorí to kontinuum, kontinuálny prúd, ktorý plynie, a až následne to v abstrakcii oddeľujeme" ([23], 655). James dosahuje zjednotenie teoretického a empirického poznania inou cestou ako Riehl. Nezdôrazňuje, že empirická zložka poznania je tesne zviazaná s teoretickou, ale rozširuje pojem "empirie" a zahŕňa doň aj teoretickú úroveň, preto svoje stanovisko nazýva "radikálnym empirizmom". Kým Wundt z predmetu psychológie implicitne vylúčil teoretickú stránku vedomia a myslenia, James ju naopak do nej explicitne zahrnul: jeho psychológia skúma aj vzťahy medzi rôznymi teoretickým konceptmi (predpokladmi a vierami) a zmyslovou skúsenosťou, čím sa stáva nielen psychológiou zdravého rozumu alebo náboženstva, ale aj psychológiou vedy a filozofie. James sa zároveň nesnaží psychológiu izolovať od filozofických úvah a reflexii. Dominantný smer vývoja psychológie však priorizoval empirickú skúsenosť. S ňou spojený empiricistický ideál sa pôvodne nechápal ako ideál, ktorý ukazuje len základný smer cesty, ale ako "empirická norma", ktorú treba bezprostredne rešpektovať a naplniť. Keďže však aktuálny stav poznania psychológie nebolo možné prispôbiť zvolenému empiricistickému kritériu, ďalší vývoj musel ísť jeho neustálym "zmäkčovaním" alebo posúvaním termínu jeho splnenia do "vzdialenejšej" budúcnosti. Z empirickej normy sa postupne stal aktuálne nedosiahnuteľný ideál. S tým súvisela aj rastúca tendencia zblížovania teoretického a empirického poznania. Keď sa tieto aspekty prestávajú ostro oddeľovať, znižuje sa aj vzdialenosť medzi psychológiou a filozofiou. Teoretické predpoklady sa však nemusia vnímať pozitívne (ako u Riehla alebo Jamesa), ale iba ako nevyhnutné zlo, ktorého sa empirické poznanie nemôže zbaviť. Podobné postoje sa objavujú pri prechode od behaviorizmu ku kognitívnej psychológii.

Kognitívna psychológia na rozdiel od behaviorizmu neodmieta poznávať empiricky nedostupnú "mentálnu realitu", keďže sa domnieva, že človeka pochopíme iba vtedy, keď jeho vonkajšie konanie interpretujeme z hľadiska jeho mentálnych procesov. Súhlasí však s behaviorizmom v tom, že mentálne je nedostupné priamemu (intersubjektívnemu) skúmaniu, pričom sa domnieva, že by bolo neadekvátne použiť klasickú wundtovskú introspekciu. Kognitívna psychológia musela riešiť nasledujúci rozpor: na jednej strane prijala existenciu mentálnej reality ako hlavného predmetu psychológie, na strane druhej priznáva, že neexistuje metóda jej priameho a bezprostredného skúmania. Aby tento rozpor vyriešila, čerpala inšpiráciu z prírodných vied, ktoré tiež nespĺňali pôvodný pozitivistický ideál. Ako napísal známy fyzik W. Heisenberg ([24], 234-235) v súvislosti s kvantovou mechanikou, fyzika sa neskladá iba z experimentovania a merania na jednej strane a z matematického aparátu a vzorcov na strane druhej. Tam, kde sa obe stránky spájajú, treba filozofovať a vysvetliť, čo sa vlastne uskutočňuje v hre medzi experimentom a matematikou. Mohli by sme povedať, že u Heisenberga filozofia bezprostredne ovplyvňuje poznávací výskumný proces fyziky, presnejšie povedané, filozofické reflexie stoja v pozadí experimentu a procesu kvantifikácie. Tento aspekt si však všima hlavne diskurzívna psychológia. Pre kognitívnu psychológiu bolo dôležité, že fyzika skúma empiricky nedostupné fyzikálne entity (elementárne častice) prostredníctvom hypoteticko-deduktívnej metódy. Produkuje hypotézy o stave "neviditeľných" entít, ktoré zároveň vysvetľujú bezprostredné procesy a javy. Priamo nepozorovateľná fyzikálna štruktúra, ktorá je nám daná iba v rovine hypotéz, tak vysvetľuje viditeľné vlastnosti hmoty. Podobne v kognitívnej psychológii sa z mentálneho stala nepozorovateľná úroveň predmetu psychológie. Tvorba rôznych typov hypotéz o jej povahe mala smerovať k odhaleniu štruktúry, ktorá determinuje správanie subjektov.

Oveľa markantnejšie zblíženie psychológie s filozofiou umožňuje diskurzívna psychológia, ktorá odmieta názor, že na základe vykonaných experimentov a nazhromaždených empirických údajov psychológ môže bez problémov vyčleniť z množiny hypotéz jednu ako najpravdepodobnejšiu. Podľa autorov diskurzívnej psychológie tento metodologický predpoklad je neadekvátny, pretože iba samotná množina empirických dát nemá vo vzťahu k hypotézam taký selektívny vplyv: "je možné v princípe skonštruovať nekonečné množstvo hypotéz, ktoré majú rovnakú logickú silu" ([1], 40). To znamená, že súbor empirických dát nie je schopný pôsobiť vo vzťahu k hypotézam ako výlučné a jediné kritérium výberu. Podľa Harrého a Gilletta koncepcia empirického výberu hypotéz nevysvetlí ani vo fyzike, prečo používame pri vysvetľovaní pohybu elektrónov kauzálne modely, a nie psychologické koncepty správania na báze motívov lásky a nenávisťi ([1], 42). Podľa nich pri tvorbe a výbere hypotéz pôsobí aj neempirický faktor, ktorým je "všeobecne prijímaný obraz sveta. Tento obraz sa neodvíja z pozorovania, ale je súčasťou našej metafyziky... Filozofi nazývajú totalitu takýchto predpokladov 'ontológiou sveta'... Aby sme porozumeli, ako je určitá teória vytvorená a prečo sú hypotézy postulované daným spôsobom, musíme sa oboznámiť s ontologickými predpokladmi, ktoré obmedzujú formuláciu týchto hypotéz." ([1], 42) Autori diskurzívnej psychológie nevnímajú teda prítomnosť filozofie v psychológii ako nevyhnutné teoretické zlo, ktorého sa nemožno zbaviť, ale ako jeden zo selektívnych

faktorov, bez ktorého by sme neboli schopní interpretovať množinu empirických dát. To však tiež naznačuje, že filozofia nie je iba nejaký vonkajší odbor, ktorý existuje mimo psychológie, ale že je prítomná aj v samotnom centre poznávacieho procesu - v psychologickom výskume. Filozofické predpoklady môžu vstupovať bezprostredne do poznávacieho procesu; filozofia je teda médium, ktoré presakuje do vnútra psychológie a vzniká aj priamo v nej.

Mieru prítomnosti filozofie v psychológii môžeme ešte ďalej "zvyšovať". Výsledkom bude krajná podoba intranalizmu, ktorá filozofiu stotožňuje s teoretickou stránkou psychologického poznania. Táto tendencia sa objavuje napríklad u Quina ([25], 485-499), ktorý kritizuje striktnú diferenciáciu medzi empirickou a teoretickou rovinou jazyka a medzi analytickými a syntetickými výpoveďami. Z Quinovej analýzy vyplýva, že vzťah medzi teoretickým a empirickým nemožno oslobodiť od určitej nevyhnutnej "neurčitosti". Teoretické predpoklady nedokážeme vždy presne a jednoznačne identifikovať, nemôžu byť "odlúpnuté" a izolované od čistých empirických dát. K. Lehrer ([26], 15) z toho vyvodzuje, že ak neexistuje striktná hranica medzi teoretickým a empirickým poznaním, tak "nie je jasná hranica medzi filozofiou a vedou". Tým vzniká možnosť stotožniť teoretickú úroveň vedy s filozofiou, čo K. Lehrer aj využíva a tvrdí, "že z historického a systematického hľadiska je rozdiel medzi filozofiou a teoretickou vedou falošný". Keď Quinov postoj, ktorý sa týka vzťahu filozofie a vedy, aplikujeme aj na reláciu medzi filozofiou a psychológiou, dostaneme určitý krajný postoj, ktorý teoretickú stránku psychológie stotožňuje s filozofiou (v tomto zmysle môžeme hovoriť o "teoretickom" intranalizme).

B.3. Heterogenita textu. Z lingvistického aspektu sa prechod od externalistickej k intranalistickej koncepcii prejavuje v podobe zvyšovania "heterogénosti" psychologických textov. Tento termín používa slovenský autor I. Žucha pri analýze vzťahu filozofie a psychiatrie a upozorňuje, že výsledné odborné psychiatrické texty sú "heterogénne". Aj keď má na mysli vzťah filozofie a psychiatrie, vyjadruje tým situáciu aj v psychológii (alebo v iných špeciálnych disciplínach). Píše: "Keď preskúmame psychiatrické texty alebo sekvencie viet, ktoré vyslovili psychiatri, nájdeme tiež heterogenitu. Psychiatri často filozofujú. Psychiater - ako hocikto iný - sa jej nevyhne. Ak to nevolí explicitne, robí to implicitne. V spleti psychiatrických textov alebo rečí je teda filozofická účasť neeliminovateľná. Ak je všeobecnou úlohou psychiatra implicitné robiť explicitným (to je úloha každého, kto narába s teóriami), musí aj svoje často implicitné filozofovanie meniť na explicitné útvary." ([16], 132-133) Nazdávam sa, že heterogenita textu je znakom toho, že jeho tvorca je najmenej "implicitným" zástancom intranalistickej koncepcie vzťahu filozofie a psychológie. Príklon k externalizmu by sa zase mal naopak prejavovať v redukcii textovej heterogenity.⁵

* * *

⁵ Ak akademická filozofia výraznejšie nereaguje na potrebu filozofie zo strany psychológie, psychológovia si ju musia zabezpečiť vlastnými silami - podobne, ako to robia mnohí psychoterapeuti a psychiatri. V tomto článku sa nezaobieram prednosťami ani nedostatkami alebo špecifikami takejto filozofie. Pri konkrétnej analýze však môže byť vhodné rozlišovať medzi odbornou a laickou filozofiou, resp. odborným a laickým filozofovaním ([13], 146-158).

Pomocou termínov "externalizmus - intranalizmus" som sa pokúsil zachytiť "dráhu" interpretačného pohybu v oblasti vzťahov medzi filozofiou a psychológiou (psychoterapiou), ktorý je ohraničený krajnými bodmi: na jednej strane "antifilozofickou" modifikáciou externalizmu (Freud) a na strane druhej "teoretickým" intranalizmom (Quine). Tento pohyb som načrtol iba v jednom smere od externalizmu k intranalizmu, problém opačne orientovanej interpretačnej zmeny, prípadne otázku jej kyvadlového charakteru (či reprodučného cyklu) ponechávam otvorenú.

Spôsob interpretácie vzťahu filozofie a psychológie (resp. filozofie a vedy) nemá iba kongnitívny, ale aj praktický význam, pretože tvaruje sociálny priestor a možnosti uplatnenia filozofov v špeciálnovedeckých výskumných a prakticko-poradenských tímoch. Na rozdiel od externalistického konštruktu, ktorý (prostredníctvom svojich nositeľov) má tendenciu filozofov z tzv. "empirických" disciplín vytesňovať a zmenšovať oblasť ich profesionálneho uplatnenia, intranalizmus môže naopak prispieť k zvýšeniu kognitívnej hodnoty filozofie a vyvolať hlbšiu sociálnu potrebu, resp. spoločenskú objednávku filozofickej profesie.

LITERATÚRA

- [1] HARRÉ, R., GILLET, G. R.: *Diskurz a myseľ. Úvod do diskurzívnej psychológie*. Bratislava, Iris 2001.
- [2] BAČOVÁ, V.: *Súčasný smery v psychológii. Hľadanie alternatív pozitivizmu*. Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2000.
- [3] ŠULAVÍK, J.: "Explanačný význam pojmu 'implicitná filozofia'". In: *Filozofia*, roč. 55, 2000, č. 6., s. 494-501.
- [4] SCHMIDT, N. D.: *Philosophie und Psychologie. Trennungsgeschichte, Dogmen und Perspektiven*. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt Taschenbuch Verlag 1995.
- [5] PÄTZOLT, H.: "Immanuel Kant: Ist Psychologie als Wissenschaft möglich?" In: *Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt Universität. Mathematisch-naturwissenschaftliche Reihe* 3, 1983, s. 361-364.
- [6] SCHMIDT, W. de: *Psychologie und Transzendentalphilosophie. Zur Psychologie-Rezeption bei Herman Cohen und Paul Natorp*. Bonn, Bouvier 1976.
- [7] FRAISSE, P.: *Kapitoly z experimentálnej psychológie*. Bratislava, SPN 1967.
- [8] NOVOSÁD, F.: "Interdisciplinarita ako sebaobrana vied". In: NOVOSÁD, F.: *Vysvetľovanie rukami*. Bratislava, Iris 1994.
- [9] ASCHENBACH, G.: *Erklären und Verstehen in der Psychologie. Zur methodischen Grundlegung einer humanistischen Psychologie*. Bad Honnef, Bock und Herchen 1984.
- [10] HERZOG, W.: "Zur Kritik des Objektivismus in der Psychologie". In: *Psyche* 33, 1979, I. Band, S. 289-305.
- [11] FREUD, S.: "O svetovom názore. XXXV. prednáška". In: FREUD, S.: *Vybrané spisy I. Přednášky k úvodu do psychoanalýzy. Nová řada přednášek k úvodu*. Praha, Avicenum 1991.
- [12] SPENCER, H.: *Herberta Spencera filozofie souborná. Výtah, jež pořídil F. Howard Collins*. Praha, Nákladem Jana Laichtera 1901.
- [13] ŠULAVÍK, J.: *Metafilozofické implikácie psychoterapie*. Bratislava, AKA 2000.
- [14] HERZOG, W.: "Die wissenschaftstheoretische Problematik der Integration psychotherapeutischer Methoden". In: ([15], 9-29).

- [15] PETZOLD, H. (Hg.): *Methodenintegration in der Psychotherapie*. Paderborn, Junfermann 1982.
- [16] ŽUCHA, I.: "O filozofovaní v psychoterapii". In: *Psychiatria*, roč. 6, 1999, s. 132-133.
- [17] SARGENT, S.: *The Basic Teachings of the Great Psychologists*. New York, The New Home Library 1944.
- [18] RIEHL, A.: "Über wissenschaftliche und unwissenschaftliche Philosophie". In: *Philosophische Studien aus vier Jahrzehnten*. Lipsko, Quelle und Meyer 1925.
- [19] NOVOSÁD, F.: "Zrkadlo a sebakorigujúci pohyb". In: *Filozofia*, roč. 54, 1999, č. 9, s. 665-672.
- [20] VIŠŇOVSKÝ, E.: "Filozofia a psychológia". In: *Filozofia*, roč. 52, 1997, č. 9, s. 581-596.
- [21] JAMES, W.: *Psychologie*. Lipsko, Quelle und Meyer 1909.
- [22] JAMES, W.: "Pragmatizmus a náboženstvo". In: VIŠŇOVSKÝ E., MIHINA F. (Eds.): *Pragmatizmus. Zväzok I. Malá antológia filozofie XX. storočia*. Bratislava, Iris 1998.
- [23] VIŠŇOVSKÝ, E.: "Filozofia mysle a psychológia v pragmatizme (James a Dewey)". In: *Filozofia*, roč. 54, 1999, č. 9, s. 651-664.
- [24] HEISENBERG, W.: *Část a celek. Rozhovory o atomové fyzice*. Olomouc, Votobia 1996.
- [25] QUINE, W. V.: "Dve dogmy empiricizmu". In: *Filozofia*, roč. 47, 1992, č. 8, s. 485-499.
- [26] LEHRER, K.: *Teória poznania*. Bratislava, Infopress 1999.

Príspevok vznikol v Kabinete výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/7298/20.

PhDr. Ján Šulavík, PhD.
 Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikáci SAV
 Dúbravská cesta 9
 813 64 Bratislava
 SR